

**FONKSİYONEL MALİYE TEMELİNDE KAMU BORÇLANMASI VE İKTİSADİ BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**Ayşegül GÜVEN * Dr. Öğr. Üyesi Cansel OSKAY * **ÖZ**

Keynes'in Genel Teori'sinden yola çıkarak, Abba P. Lerner'in öne sürdüğü fonksiyonel maliye yaklaşımında, maliye politikası değerlendirmelerinin, mali araçların ekonomik etkilerine ve sonuçlarına bakılarak yapılması gerektiği savunulmaktadır. Fonksiyonel maliye yaklaşımına göre vergilemeye, kamu harcamalarını finanse etmek için değil, devlet parasına talep yaratmak için başvurulmaktadır. Yine bir maliye politikası aracı olarak kamu borçlanmasına sınırlama getirilmemesi gerektiği ve toplam talep ile toplam hâsıla uyumlu olduğu sürece kamu borcu seviyesinin bir önemi olmadığı vurgulanmaktadır. Fonksiyonel maliye yaklaşımında fiyat istikrarı ile tam istihdamın eş zamanlı sağlanmasında devlete aktif bir rol verilmektedir.

Fonksiyonel maliyenin temel argümanlarından olan kamu borçlanmasının, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemediğini sınamak bu çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda 1990-2016 dönemi için Türkiye özelinde, ekonomik büyüme ile kamu borçlanması arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Granger nedensellik analizi kullanılarak yapılan testlerin sonuçları, fonksiyonel maliye yaklaşımının öngörülerini doğrular niteliktedir. Elde edilen bulgular, kamu borçlanması ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fonksiyonel Maliye, Maliye Politikası, Kamu Borçlanması, İktisadi Büyüme, Granger Nedensellik Analizi

JEL Kodları: E63, H30, O40

* Mersin Üniversitesi SBE İktisat ABD Doktora Öğrencisi, e-mail: guvenaysgl@hotmail.com

* Mersin Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, canselseymen@hotmail.com

THE ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC BORROWING AND ECONOMIC GROWTH ON FUNCTIONAL FINANCE: TURKEY EXAMPLE

ABSTRACT

Based on General Theory of Keynes, in the approach of functional finance asserted by Abba P. Lerner, policy evaluations need to be defended to be carried out by looking at the effect and the results of the financial instruments. According to functional finance approach, taxation needs to be applied for not to finance public expenditures but to create money for state money. Again, it is emphasized that public borrowing needs not to be limited as a fiscal policy means and as long as total demand and total proceeds harmonize, public debt limit don't have any importance. Price stability and full employment in the functional finance approach, government needs to be given a more active role.

Testing public borrowing which is one of the fundamental arguments of functional finance doesn't affect economic growth is the main target of this study. Within this context, the causality relationship between economic growth and public borrowing specific to Turkey for the periods of 1990 and 2016 was tested. The results of the tests which were carried out by being used the causality analyze of Granger have the characteristics of affirming the foresights of functional finance approach. Findings obtained reveal that there is a causality relationship between public borrowing and economic growth.

Keywords: *Functional Finance, Fiscal Policy, Public Borrowing, Economic Growth, Granger Causality Test.*

JEL Codes: *E63, H30, O40*

1. GİRİŞ

Makroekonomik istikrarı sağlamak adına maliye politikasının gelişiminde Keynes oldukça önemli bir yere sahiptir. Keynes'i takip eden ve onun politika önerilerine yorumlar getiren Abba Lerner ise, maliye politikasına yaptığı katkılar ile oldukça önemli bir isimdir. Keynes'in analizini ilham alan Lerner, işsizliğin neden olduğu suçluluk, hastalık, sınıfsal ayrımcılık gibi sosyal sorunların çözülmesinde tam istihdamın üzerinde durmaktadır. Tam istihdamın sağlanması için devletin maliye politikasına başvurarak piyasaya müdahale etmesi gerektiğini öne sürmektedir. Fonksiyonel maliye adı altında birleştirdiği politika öneri ile, tam istihdamın ve fiyat istikrarının sağlanmasında devletin sahip olduğu mali araçları nasıl kullanması gerektiği konusunda sorgulama yapmaktadır. Klasik yaklaşımın öne sürdüğü denk bütçe yaklaşımına karşı çıkan fonksiyonel maliye, toplam harcamaların düşük olması halinde kamu harcamaları kullanılarak işsizliğin; yüksek olması halinde de vergilerin artırılarak enflasyonun önlenebileceğini savunmaktadır. Devlet toplam harcamaların seviyesini tam istihdam düzeyinde tutmaya çalışacak şekilde aktif bir misyon üstlenmektedir. Tam istihdam

sağlandığı takdirde ücretler arasındaki farklılıklar ortadan kalkacağından, verimliliğin de artacağı öngörülmektedir.

Fonksiyonel maliye anlayışında sıklıkla bahsi geçen konu, maliye politikası araçlarının nasıl kullanılacağıdır. Bu konu maliye politikasının fonksiyonel olup olmadığı ile ilgilidir. Neyin fonksiyonel olup olmadığını belirleyen nokta, maliye politikası araçlarının ekonomide meydana getireceği etkiler ve temel makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğidir. Ulaşılmak istenen her makroekonomik hedef için uygulanması gereken maliye politikası farklıdır. Dolayısıyla uygulanan politikaların başarısı da fonksiyonel olup olmadığını belirlemede etkilidir.

Fonksiyonel maliyenin temel makroekonomik hedefleri; etkin kaynak tahsisi, adil gelir dağılımının ve ekonomik istikrarın sağlanması, tam istihdamın sağlanması, fiyat istikrarının mümkün kılınması, büyümenin sürdürülebilir olmasının ve ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasıdır. Fonksiyonel maliye anlayışının özelliği, devletin birden fazla fonksiyon arasında öncelik sıralaması yapmasını gerekli görüyor olmasıdır. Bu noktada da tam istihdam, fiyat istikrarının sağlanması ve toplumsal refahın tesis edilmesi fonksiyonel maliye yaklaşımı açısından temel makroekonomik hedefler olarak belirlenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için ise devlete aktif bir rol biçilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Abba Lerner'in geliştirdiği fonksiyonel maliye yaklaşımını incelemek, yaklaşımın temelini oluşturan makroekonomik hedefleri, hedefler arasındaki ilişkiyi ve bu hedeflere ulaşmak için izlenmesi gereken yolu ortaya koymaktır. Çalışmanın kuramsal amacının dışında ampirik amacı ise, fonksiyonel maliye anlayışının sıklıkla üzerinde durduğu ve bir maliye politikası aracı olan kamu borçlanmasının, ekonomik büyüme ile arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını test etmektir.

Fonksiyonel maliyenin, ekonomik büyümenin sağlanması açısından kamu borçlanmasına atfettiği değeri görebilmek adına, Türkiye özelinde yapılan ampirik analiz çalışmaya bir önem katmaktadır. Özellikle Türkiye'de 2001 yılında yaşanan yapısal kırılmayı göz önünde bulundurarak, analizin 1990:1-2000:4 ve 2001:1-2016:4 olmak üzere iki döneme ayrılarak yapılmış olması dikkat çekici bir noktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Keynesyen yaklaşım temelleriyle, fonksiyonel maliye yaklaşımının ortaya çıkışına değinilip, tanımı yapılacak ve yaklaşımın makroekonomik hedefleri açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde fonksiyonel maliyenin temel ilkelerinden ve kamu borçlanmasına atfedilen önemden bahsedilecektir. Son bölümde ise kamu borçlanması ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını test edebilmek adına, 1990-2016 dönemini kapsayacak şekilde Türkiye özelinde ekonometrik bir analiz yapılacaktır.

2. FONKSİYONEL MALİYENİN ORTAYA ÇIKIŞI, TANIMI VE HEDEFLERİ

1929 Buhramı sonrasında ortaya çıkan toplam talep problemi, Klasik İktisatçılarca Say Yasasına bağlı olarak ortaya atılan “*her arz kendi talebini yaratır*” fikrinin sorgulanmasını ve önemini

kaybetmesini beraberinde getirmiştir. 1929 senesinde, temelde mali bir problem olarak ortaya çıkan ve buhran olarak adlandırılan durum, efektif (uyarılmış) talebin düşmesi ve arz ile talep arasındaki dengenin bozulması ile sonuçlanmıştır. Toplam talebin en önemli unsurlarını oluşturan özel kesim tüketim harcamaları düşmüş, satılmayan malların artmasından dolayı üretim süreci daralmaya girmiş ve beraberinde de işsizlik oranları artmıştır. Dolayısıyla her arzın kendi talebini yaratmadığı, talebin meydana gelmesi için başka değişkenlere de ihtiyaç olduğu fikri dikkatleri çekmeye başlamıştır. Bu nedenle de o döneme dek dünyanın büyük kesiminde geçerli olan Klasik İktisadi Yaklaşımına bağlı politikalarından vazgeçilerek, Keynes'in önerileri dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde özellikle maliye politikasının önemine dikkat çeken ve bir istikrar sağlama aracı olarak maliye politikasının nasıl kullanılacağı noktasında çeşitli fikirler ortaya koyan iktisatçılar gündeme gelmiştir. Bunlardan biri de çalışmamızın özellikle üzerinde durmaya gayret edeceği Abba P. Lerner'dir (Öz, 2014: 7; Tokucu ve Sarıdoğan, 2010: 83-84).

John Maynard Keynes'in 1936 yılında yayımlanan önemli eseri "*The General Theory of Employment, Interest and Money*", yani kısa adıyla General Theory (Genel Teori)'nin önemini ve doğasını, Keynes'in yakın çevresi dışında en iyi kavrayan iktisatçılardan biri Lerner'dir. Bu kazanım O'nun Neo-Klasik İktisattan, Keynesyen Makro İktisada eğilim göstermesini de beraberinde getirmiştir. Toplumsal refah kaybının, kaynak tahsisinde etkinsizlikten ziyade, emeğin gönülsüz işsizliğinden kaynaklandığı fikrine dikkat çekmiştir. Enflasyon ile işsizliğin bir arada yaşanmasının tehlikesine vurgu yapan Lerner, stagflasyon olgusunu tam anlamıyla açıklamaya çalışmasıyla da Keynes'in bir adım önüne geçmiştir. Ayrıca Genel Teori'de var olan birtakım çelişkileri açıklamaya çalışarak, uyumsuzlukları aydınlatmaya çalışmış ve maliye politikası tartışmalarını ilerletmiştir. Genel Teori'nin belki de en devrimci yanı, o dönemde sadece mikro ekonomik yönde ilerlemiş profesyonellerin alışkanlıklarıyla çelişen makroekonomik teorileri kullanmış olmasıdır. Keynes'ten önce para ve bankacılık, kamu finansmanı, uluslararası ticaret gibi alanlardaki makroekonomik problemlerle alakalı çokça tartışma konusu vardı, fakat bu tartışmaların hiçbiri bireylerin ya da şirketlerin deneyimlerine dayanmıyordu. Daha fazla tasarruf etme güdüsünün, toplumun tasarrufunu arttırmasının muhtemel olmadığı ya da genel bir ücret azalmasının işsizliğin azalmasını sağlamadığı gibi argümanlar Genel Teori'de tamamen yeni idi. İçlerinde birçok iktisatçının da olduğu çoğu insan, alışkın oldukları mikro ekonomik düşüncelerden Keynes'in makroekonomik argümanlarına geçmenin uçmak kadar zor olduğunu görmüştü. İşte tam da bu noktada, Keynes'in mantığını anlamak ve bu insanların anlamalarını sağlamak üzere Lerner, mikro ve makroekonomi arasındaki uçuruma bir köprü kurmaya çalıştı (Scitovsky, 1984: 1556-1557).

Keynes, piyasa ekonomilerinin daimi olarak işsizlik üretebilme potansiyelinin olduğundan bahsetmiş ve işsizlikle baş edebilmek için kamu kesiminin açık bütçe harcamaları yani en genel adıyla kamu harcamaları yapması gerektiğine dikkat çekmiştir. Keynes'in bu görüşlerinden etkilenen Lerner,

bu görüşleri ileri taşıyarak “Fonksiyonel Maliye Yaklaşımı” diye bildiğimiz görüşü geliştirmiştir (Tokucu ve Sarıdoğan, 2010: 85).

Lerner’in tanımına göre fonksiyonel maliye, “*birtakım mali önlemlerin ekonomi içindeki çalışma şekline veya fonksiyonlarına göre değerlendirilmesidir*”. Bu görüşe göre, devletin uyguladığı maliye politikaları iyi ya da kötü ölçütlere göre değil, sonuçlarına göre değerlendirilir. Bu noktada da hükümetin yürürlüğe koyduğu vergileri artırması veya azaltmasının, borçlanma yoluna gitmesi veya borçlarını geri ödemesinin, piyasaya para sürmesi ya da çekmesinin doğuracağı sonuçlara göre değerlendirme yapılmalıdır (Lerner, 1943: 39).

Fonksiyonel maliye anlayışında en fazla değinilen konulardan biri elbette maliye politikası araçlarının nasıl kullanılacağıdır. İşte bu konu maliye politikasının fonksiyonel olup olmadığı ile ilgilenilir. Bir dönem fonksiyonel olan politikalar başka bir dönemde fonksiyonel olmayabilir. Bu nedendir ki fonksiyonel maliye anlayışı, uygulanacak olan politikanın zamana ve koşula göre değişimini ifade eder. Dolaylı olarak da neyin fonksiyonel olup olmadığı da bu yaklaşımın gelişmesine katkıda bulunan temel problem ve sorudur. Neyin fonksiyonel olup olmadığını belirleyen en önemli nokta, maliye politikası araçlarının ekonomide meydana getireceği etkiler ve ulaşmaya çalışılan temel makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğidir. Yani ulaşılmak istenen her bir makroekonomik hedef için uygulanması gereken maliye politikası farklıdır ve bu politikaların başarısı fonksiyonel olup olmadığını belirlemede etkilidir (Öz, 2014: 10).

Fonksiyonel maliye anlayışının en önemli özelliği, devletin birden fazla ekonomik fonksiyon arasında bir öncelik sıralaması yapmasını öngörüyor olmasıdır. Buna göre devletin ekonomik fonksiyonları veya daha açık ifade ile makroekonomik hedefleri temel fonksiyonlar ve alt fonksiyonlar olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu sıralamaya göre temel fonksiyonlar; *kaynak tahsisinde etkinlik, gelir dağılımında adalet ve ekonomik istikrardır*. Alt fonksiyonlar ise; *tam istihdamın sağlanması, fiyat istikrarının temin edilmesi, sürdürülebilir bir büyüme trendinin yakalanması ve ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasıdır* (Şener, 2011: 15).

Özellikle tam istihdam, fiyat istikrarının sağlanması ve toplumsal refahın tesis edilmesi fonksiyonel maliye yaklaşımı açısından temel makroekonomik hedefler olarak belirlenmiştir ve bu noktada devlete aktif bir rol biçilmiştir. Bunun nedeni ise kapitalist üretim sürecinin şahsına has şekilde istikrarsızlık yaratma eğilimidir. Zira liberal iktisatçıların savduklarının aksine kapitalist sistem sorunsuz işlemez ve herhangi bir belirsizlik karşısında özel kesim kendi çıkarları doğrultusunda elindeki tüm üretim faktörlerinin işlerliğine son verebilir. Şu haliyle özel kesim, kendi çıkarları doğrultusunda rasyonel davranmış sayılırlar ve bu doğaldır. Fakat toplumsal açıdan ele alındığında bu durum irrasyonel bir durumdur ve olumsuz sonuçlar meydana getirir. Üretim kaynaklarının ekonomide atıl hale getirilmiş olması en kestirme şekilde işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bu noktada da bu sorunu ortadan kaldırmak için devlet müdahalesi kaçınılmaz olur. Müdahalenin olmaması halinde,

özel kesimin toplam geliri ve harcamaları arasında meydana gelen uyumsuzluk işsizliği daha da derinleştirecektir. Dolayısıyla tam istihdama ulaşmada devlet müdahalesi olmaksızın sadece piyasa mekanizmasına güvenmek yanlıştır. Zira özel kesimin kendi çıkarları çerçevesinde işleyen mekanizması devletin makroekonomik hedeflerini tehlikeye sokmaktadır (Bell, 1999: 1).

Keynesyen görüşün en önemli temsilcilerinden biri olan Lerner, tam istihdam ve fiyat istikrarının sonuçlarına karşı Keynesyenleri uyarmıştır. İşsizliğin maliyetine katlanılarak sağlanan istikrar yaklaşımından çok, fiyat istikrarı ve tam istihdamı uzlaştırmanın yolunu aramıştır. Milton Friedman'ın yıllar önce doğal işsizlik olarak adlandırdığı, fiyat istikrarını sağlamak için katlanılması gereken yüksek oranlı işsizliği anlatan teorisini eleştirmiştir. İşsizliğin toplumsal ve iktisadi maliyetinin, enflasyonun maliyetinden çok daha ağır olduğunu belirtmekle kalmayıp, sabit bir enflasyon oranı görüşüne karşı çıkmıştır (Scitovsky, 1984: 1562).

Fonksiyonel maliye anlayışı çerçevesinde tam istihdam; bütçe dengesi göz ardı edilerek özel sektör ve/veya kamu sektörünün ilave harcamasının, ek bir istihdam veya üretim imkânı yaratmadığı durum şeklinde ifade edilir. Lerner bu noktada başka bir görüş de öne sürmektedir. Tam istihdam seviyesine ulaşılmadan fiyatlar genel seviyesinin artmaya başlayacağını ve bu noktada devletin talep yönetimi yapmakla kalmayıp doğrudan iş yaratması da gerekmektedir. Dolayısıyla fonksiyonel maliye anlayışında tam istihdam seviyesini yakalamak için devletin kullanması gereken iki araç vardır: toplam harcama düzeyinin artırılması ve iş arayanlara iş sağlama araçları. Toplam harcamaları artırma yoluyla tam istihdam seviyesine ulaşmak garanti olmadığından ikinci aracın kullanılması daha garanti bir yoldur (Göker ve Dane, 2013: 106).

Fonksiyonel maliye anlayışında yukarıda değindiğimiz temel makroekonomik amaçlara ulaşmak adına devlete atfedilen en önemli rol, toplam harcamaların tam istihdam üretim seviyesine eşit olmasını sağlamaktır. Daha anlaşılır şekilde izah etmek gerekirse, devlet ülkede meydana gelen toplam harcamaları, cari fiyatlar bazında üretilen tüm mal ve hizmetlerin satın alındığı miktarda tutmalıdır. Toplam harcamaların tam istihdam düzeyinin üzerine çıkması halinde enflasyon, altında kalması durumunda ise işsizlik meydana gelecektir. Enflasyonun meydana gelmesi durumunda devlet ya vergileri artıracak ya da toplam harcama miktarını azaltacaktır yani satın alma gücünü düşürecek ve tüketime engel olacaktır. İşsizliğin meydana gelmesi halinde ise devlet ya toplam harcamaları artırmak zorunda kalacak ya da vergileri düşürecek; yani vatandaşlara satın alma gücü yaratacaktır. Ancak bu yollarla toplam harcamaların istenen düzeyde tutulması sağlanabilir (Lerner, 1943: 39).

3. FONKSİYONEL MALİYENİN TEMEL İLKELERİ VE KAMU BORÇLANMASINA ATTEDİLEN ÖNEM

Fonksiyonel maliye anlayışının temelde üç ilkesi vardır. Bunlardan *birinci* ilkeye göre, devlet toplam harcama düzeyini, işsizliği ve enflasyonu meydana getirmeyecek veya ortadan kaldıracak şekilde ayarlamalıdır. Çünkü devlet kimi zaman harcadığından daha çok vergi toplayabilirken kimi

zaman da topladığından daha fazla harcayabilir. İlk durum söz konusu olduğunda toplanan fazla vergi, borç geri ödemeleri için kullanılabilir. İkinci durumun meydana gelmesi halinde ise para basma ya da borçlanma yoluyla aradaki açığı kapatabilir. Söz konusu iki durumda da meydana gelen sonuç iyi veya kötü olarak değil, toplam harcamaların enflasyonu ve işsizliği önlemedeki başarısı dikkate alınarak değerlendirme yapılır. *İkinci* ilkeye göre, devlet artan kamu harcamalarını vergi dışındaki finansman kaynaklarını kullanarak da finanse edebilir. Gerekli gördüğü takdirde borçlanma yoluna gidebilir. Fakat borçlanmaya başvurulabilmesi için devletin, vatandaşların elinde daha az paranın olmasını veya daha fazla tahvile sahip olmalarını istiyor olması gerekir. Bunun neticesinde de faiz oranları artacaktır. Fakat bu politikanın uygulanmaması durumunda faiz oranlarında meydana gelen düşüş yatırımları artıracığından enflasyon oranı da artacaktır. Tam tersi şekilde de devlet, halkın satın alma gücünü artırmak veya ellerindeki tahvili azaltmak için de borç ödemesi yapabilir. *Üçüncü* ilke ise diğer iki ilkeyi destekler niteliktedir. Devlet dilerse para basabilir, bastığı parayı piyasaya sürebilir ve piyasadan çekebilir; ilk iki ilkeyi gerçekleştirebilmek adına da parayı yok edebilir. Para basmanın toplam harcama üzerinde etkisi yoktur. Para basmaya yalnızca harcama ve borç servisinde enflasyon ve işsizlik hedeflerini gerçekleştirmek için başvurulabilir (Lerner, 1943: 41).

Klasik yaklaşımın bütçe denkliliğini bir amaç ve sonuç olarak görmesi fonksiyonel maliye yaklaşımına ters bir durumdur. Klasik yaklaşımın amacı tüm gelirler ve harcamaları bütçe denkliliğini sağlayacak şekilde ayarlamaktır. Fakat devlet kimi zaman harcadığından çok vergi toplayabilir veya tam tersi de olabilir. Maliye politikası araçları ekonomide yerine getirdikleri işlevler ve etkilerine göre değerlendirilir. Bu yüzden de vergiler ve borçlanma uygulamaları, pür fonlama operasyonları değildir. Devlet paraya ihtiyacı olduğu için değil, tam istihdam ve fiyat istikrarını sağlama gibi birtakım makroekonomik hedefleri tutturmak için bu araçları kullanır (Forstater, 1999: 477). Vergi ve borçlanma toplam talebi bastırma konusunda benzer iken, etkileri açısından farklılık gösterirler. Vergiler harcanabilir geliri azaltıp tüketimi kontrol altında tutarken; borçlanma faiz oranlarının düşmesine engel olmaktadır. Böylece hem tam istihdam sağlanmış olacak hem de kamu harcamaları yeterli seviyede gerçekleştirilmiş olacaktır. Gelirin tüketim harcamaları ve tasarruf arasındaki dağılımı, kamu borç seviyesini belirlemek adına bütçe açığı ya da fazlası vermenin gerekli olup olmadığını belirler. Ayrıca bireylerden veya özel kuruluşlardan borçlanmak bu kişilerin net servetini artırıp refahını düşürecektir. Fakat ülke çapında gerçekleştirilen bir kamu borcu toplumsal refahı düşürmeyecektir zira ekonominin bir kesiminden başka bir kesimine doğru gelirin yer değiştirmesi söz konusu olacaktır (Musgrave, 2003: 123-124).

Fonksiyonel maliye anlayışında, toplam talep ile toplam hâsıla uyumlu olduğu müddetçe kamu borcunun ne kadar arttığına önemi yoktur çünkü uzun vadede bütçe denkliliğini sağlayacak otomatik bir eğilim vardır. Faiz ödemeleri toplum üzerinde bir refah kaybına neden olmadığı takdirde, borç için ne kadar faiz ödendiğinin de bir önemi yoktur. Sırf borç faizlerini ödemek için vergi gelirlerini artırmak doğru değildir çünkü ancak enflasyonu önlemek için vergileri artırmak gereklidir.

Vatandaşlar devlete borç verme konusunda gönüllü oldukları sürece borcun ne kadar olduğu da önemsizdir. Şayet halk vergi vermede gönülsüz olursa ya parasını stok yapma eğilimine girer ya da harcar. Harcama yaptıkları takdirde zaten toplam harcama seviyesi artacağından devletin borçlanma yapmasına da gerek kalmaz. Fakat stok yapmaları halinde devlet faiz ödemelerini yapmak için para basmak zorunda kalacaktır. Harcamaların çok fazla arttığını düşündüğümüzde enflasyon da artacağından devletin vergilere müdahalesi gerekli olacaktır. Dolayısıyla vergilerden elde edilen gelir ile faiz ödemeleri gerçekleşebilecektir. Hangi durum söz konusu olursa olsun, fonksiyonel maliye otomatik istikrarlandırıcıya benzer bir göreve sahiptir (Lerner, 1943: 42-43)

Tam istihdamı sürdürebilmek adına devlet dilediği kadar borçlanabilir. Enflasyonla mücadele politikası dışında hiçbir zaman borçlanmaya ya da para basılmasına sınırlama getirilmemelidir. Olası bir durgunluk beklentisinden dolayı tam istihdamın garanti edilmesi özel yatırımların yurtiçinde kalmasını sağlayacaktır. Borç seviyesinin özel yatırımlarla birlikte artması, vergi oranlarının değişmesine bile gerek kalmadan vergi gelirlerini artırmaktadır. Çünkü özel yatırımcıların gelirleri ve servetleri yatırım ile birlikte artmaktadır. Kamu borçlarının artışı yurtiçi tasarrufları uyaracağından tam istihdam seviyesinde bir toplam harcama dengesi sağlanmaktadır. Bütçe açığı ihtiyacı ortadan kalktığı için bütçe dengeye geldiğinden ulusal borca olan ihtiyaç da azalmaktadır. Yani borçlanma artışı uzun vadede borçlanmaya olan ihtiyacı azaltmaktadır (Lerner, 1943: 49).

4. KAMU BORÇLANMASI VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalara değinilecektir. Ardından, Türkiye için 1990Q1-2016Q4 yılları arasındaki borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, üçer aylık dönemler halinde incelenecektir ve bu bağlamda Granger Nedensellik Analizi yöntemi kullanılacaktır.

4.1. Ampirik Literatür

Kamu borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür incelendiğinde, çok sayıda teorik ve uygulamalı çalışmaya rastlanmaktadır. Özellikle son yıllarda ülkelerin çoğunun kamu borç stokunda meydana gelen artış, borçlanma konusunu ve borçlanma-ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların sayısını artırmıştır. Söz konusu ilişkileri tek ülke açısından zaman serisi analizi ile ele alan çalışmaların yanında, panel veri tekniğine dayalı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu değişkenlerin gerek ikili gerekse toplu analizi ile, değişkenler arasında anlamlı ve/veya anlamsız bir ilişkinin bulunup bulunmadığına dair çalışmalar yapılmıştır.

Karagöl (2002), Türkiye özelindeki 1956-1996 dönemi verileri çerçevesinde, dış borçlar ile ekonomik büyüme ilişkisini koentegrasyon ve Granger nedensellik testleri ile açıklamıştır. Çalışma ile borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Schelarek

(2004), 59 gelişmekte olan ve 24 sanayileşmiş ülkeyi ele alarak yapmış olduğu analizde, gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye neden olduğunu; ancak özel borçlar ile kamu borçları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Presbitero (2005), 1977-2002 dönemi için 152 gelişmekte olan ekonomiyi kapsayan panel veri analizinde, borç servisi önemli değilse de; borç stoku göstergelerinin her zaman önemli olduğuna değinmiştir. Nitekim farklı özellikleri kullanarak belirlediği 1,02 ile 1,50 değerleri arasındaki Borç/GSYH oranının, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki meydana getirdiğini ölçmüştür. Ortalama olarak %10'luk dış borç artışının ise ekonomik büyümeyi 0,11 civarında azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Karagöl (2006), 1960-2002 yılları çerçevesinde Türkiye ekonomisi için yaptığı koentegrasyon, etki-tepki fonksiyonu ve VAR analizleri sonucunda, uzun dönemde borç ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birlikte hareket ettiklerini; fakat ani bir dış borç hareketliliğinin büyümeyi olumlu etkilediğini belirtmiştir. Akujuobi (2007), 1980-2002 dönemine dair Nijerya için yaptığı regresyon analizi sonucunda, iç borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi var iken, dış borçlanmanın olumsuz etki meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır. Abu Bakar ve Salahuddin (2008) Malezya için 1970-2005 dönemini esas alarak, Vektör Otoregresif Modeli ile yaptıkları çalışmada, borçlanmanın büyüme üzerinde pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu bulmuştur. İpek ve Yaşar (2008), 1989-2007 dönemi için Türkiye'de dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi koentegrasyon ve nedensellik analizleri ile ölçmüşlerdir. Çalışmada dış borçlar ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Beraberinde, dış borç ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Qureshi ve Ali (2010), yüksek kamu borç yükünün Pakistan ekonomisi üzerindeki etkisini araştırmak üzere, 1981-2008 dönemini ele aldıkları çalışmalarında, kamu borçlarının Pakistan ekonomisine büyük bir olumsuz etki meydana getirdiğini bulmuşlardır. Abbas ve Christensen (2010), düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin bir panel verisi kullanarak; iç borçlanma ortalama seviyelerde iken ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak %35'ten fazla banka mevduatının enflasyonist baskılar ve dışlama etkisi yaratarak, büyüme üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğunu belirtmektedirler. Çiçek, Gözegir ve Çevik (2010), 1990Q1-2009Q3 dönemi için Türkiye ekonomisi üzerinde yaptıkları birim kök testi, yapısal kırılma testi ve regresyon analizi ile, iç borç stokunda meydana gelen bir artışın GSYH üzerinde pozitif etki meydana getirdiğini bulmuşlardır. Tersine dış borç stokunda meydana gelen artışın negatif bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Reinhart ve Rogoff (2010,2011), farklı döviz kuru, farklı politik sistemler, kurumlar ve tarihsel süreçleri göz önüne alarak, 200 yıllık verilerin olduğu 44 ülkenin bulunduğu en geniş veri tabanından birini incelemişlerdir. Doğrudan toplam kamu borcuna (iç ve dış) odaklanarak, borcun GSYH'nin % 90'ının altında olduğunda, kamu borçları ile milli gelir arasında zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Fakat bu eşik aşıldığı takdirde ekonomik büyümenin azalmaya başlayacağını

belirtmişlerdir. Aynı şekilde Caner, Grennes ve Koehler-Geib (2010), GSYH'nin %77'sinden fazlasının ek borç olduğunu belirterek, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Fakat ortalama seviyelerdeki bir borcun, yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırdığını bulmuşlardır. Cecchetti, Mohanty ve Zampolli (2011), 1980-2010 dönemi çerçevesinde 18 OECD ülkesi üzerinde yaptıkları çalışmalarında, GSYH'nin %85'inden fazla bir kamu borcunun, ekonomik büyüme için olumsuz bir oran olduğunu belirtmişlerdir. Presbitero (2012), gelişmekte olan ülkeler için farklı bir davranış biçimine rastlamıştır. GSYH'nin %90'ı eşiğine kadarki kamu borcunun, ekonomik büyümeyi düşüreceğini; fakat bu orandan daha fazlasının büyüme üzerinde bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Bu doğrusal olmayan etki, yazar tarafından ülkeye özgü yapısal faktörler tarafından açıklanmıştır. Yüksek borç seviyesi, sağlam makroekonomik politikalar ile kendine güvenen ve istikrarlı bir kurumsal çerçeveye ilişkilendirilmiştir. Baum, Checherita-Westphal ve Rother (2013), 1990-2010 dönemi için, 12 Euro bölgesi ülkesine dinamik bir eşik değer modeli uygulamışlardır. Çalışmada borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki kısa süreli etkisi ölçülmüştür. Buna göre %67'nin altındaki borçlanma düzeyi pozitif; %95'in üzerindeki borçlanma düzeyi ise ekonomik faaliyetler üzerinde negatif etki meydana getirmektedir.

Bal ve Rath (2014), 1980-2010 döneminde Hindistan'da otoregresif dağılmış gecikme modelini ve hata düzeltme modelini uygulayarak, kamu borcunun kısa ve uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Panizza ve Presbitero (2014), farklı bir metodoloji uygulayarak (enstrümental yaklaşım), 13 yılı kapsayan 20 OECD üyesi ülke üzerinde yaptıkları çalışmada, borçlanma ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir. Benzer bir çerçevede, Puente-Ajovín ve Sanso-Navarro (2015), 1980-2009 dönemi için 16 OECD ülkesinde bir Bootstrap Panel Granger nedensellik testi kullanarak, kamu borçlarının reel GSYH büyümesine neden olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Tersine, finansal olmayan özel kesim borçlarının ise reel ekonomik performansı olumlu etkilediği belirtilmiştir. Gómez-PuigandSosvilla-Rivero (2015), 1980-2013 yılları için, merkez ve çevre olmak üzere 11 AB ülkesi için yaptıkları çalışmada, kamu borçları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir nedensellik ilişkisi olmadığını ölçmüşlerdir. Bununla birlikte, 2007 veya 2009 yılları arasındaki dönemin sonuna kadar, %56 ile %103 aralığında bir borç eşliğinin üzerinde ters bir Granger nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Çalışmada kamu borçlanmasında meydana gelen bir artışın ekonomik büyümeyi azaltacağı savunulmuştur.

4.2. Veri, Değişkenler ve Yöntem

Türkiye için kamu borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınamak adına zaman serisi teknikleri kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, serilere ait durağanlık (birim kök) sınaması yapılmıştır. Söz konusu sınamaya Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ile yapılmıştır. ADF Birim kök testi, otokorelasyonu göz önünde

bulunduracak şekilde birtakım modeller çerçevesinde yapılmıştır. Bunlar sırasıyla; trendin ve sabitin olmadığı, sadece sabitin olduğu ve hem trend hem de sabitin olduğu modellerdir.

Tahmin edilen modellerde, β_1 katsayısının sıfıra eşit kabul edildiği boş hipotezin ($\beta_1=0$) reddedildiği seviyede, serinin durağan olduğu kabul edilir. Eğer boş hipotez kabul edilirse, seri durağan hale gelene dek serinin farkı alınır. Durağanlık analizi sonucu ele alınan seri kendi düzeyinde, fark veya farklar düzeyinde durağan çıkabilir. Serinin kendi düzeyinde durağan çıkması halinde, ele alınan serinin kendi düzeyinde bütünleşik olduğu kabul edilir. Fakat her seri kendi düzeyinde durağan olmayabilir. Bu sebeple test edilmeye çalışılan seri, birinci fark alındığında durağan duruma geliyorsa, birinci dereceden durağan olduğu kabul edilir. Yani Dickey Fuller birim kök testleri, seri birim köke sahipse ve bu fark alarak ortadan kaldırılabiliyorsa analize uygundur (Yüksel ve Songur, 2011: 373-374).

Granger nedensellik testi iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını, varsa da yönünü test etmek için kullanılır. Granger nedenselliği şöyle tanımlamıştır : “Y’nin varsayımı, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında, kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir”. Tanımlamanın doğru olması durumunda nedensellik ilişkisi $X \rightarrow Y$ biçiminde gösterilir (Taş, 2013: 79).

Çalışmada analiz yapılırken değişkenleri ifade edebilmek adına her biri için kısaltmalar oluşturulmuştur. Bu değişkenler ve her biri için oluşturulmuş kısaltmalar şu şekildedir:

Gsyh	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (% Değişim)
Db	: Dış Borç Stoku (% Değişim)
İbs	: İç Borç Stoku (% Değişim)
Kkdb	: Kamu Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)
Kudb	: Kamu Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)
Okdb	: Özel Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)
Oudb	: Özel Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)
Tkdb	: TCMB Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)
Tudb	: TCMB Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (% Değişim)

Söz konusu değişkenlerin verileri çeşitli kaynaklardan elde edilmiştir. Kamu borçlanmasıyla ilgili verilerin tümü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden elde edilmiştir. 1990-2000 dönemine ait çeyreklik GSYH verileri Türkiye İstatistik Kurumu Dönemsel Hesaplar İstatistiksel Tablolarından; 2001-2016 dönemine ait çeyreklik GSYH verileri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir.

Analizde yer alan önemli bir konu da, iki farklı zaman serisi oluşturularak iki farklı analiz yapılmasıdır. Veriler 1990-2016 döneminde tek bir zaman serisi olarak kullanılmak yerine, 1990Q1-2000Q4 dönemi ve 2001Q1-2016Q4 dönemi olarak ayrılmıştır. Bunun üç temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 2001 yılında yaşanan iktisadi krizin yarattığı yapısal kırılma ekonometrik analizin sonuçlarını olumsuz etkileyebilecektir. Bu nedenle 2001 öncesi dönem ayrı ve 2001 sonrası dönem

ayrı analiz edilmiştir. İkincisi, 2001 yılından itibaren Merkez Bankası Kanunu'ndaki düzenlemeyle Hazine Müsteşarlığının Merkez Bankası'ndan kısa vadeli nakit avans alımı engellenmiştir. Kamu borçlanma yapısındaki bu köklü değişimin, bir diğer ifadeyle yapısal kırılmanın ekonometrik sonuçları etkilememesi tercih edilmiştir. Üçüncüsü ise, GSYH verilerinin çeyreklik dönemler itibariyle 1990-2016 döneminde tek bir veri kaynağından elde edilememesidir. Bunda milli gelir hesaplama yöntemlerinin değişmesinin önemli bir rolü vardır. Bu değişiklik nedeniyle GSYH verisi 1990Q1-2000Q4 dönemi için 1987 fiyatları ile, 2001Q1-2016Q4 dönemi için 1998 fiyatları ile analize dâhil edilmiştir. Bu nedenle veri setlerinin ve hesaplamaların sağlıklı olması açısından, iki ayrı döneme ait veri setleri ile iki ayrı ekonometrik analiz yapılmıştır.

4.3. Bulgular

Zaman serileri kullanılan analizlerde serilerin durağanlıkları oldukça önemlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin 1990:1-2000:4 ve 2001:1-2016:4 dönemleri için, kamu borçlanması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test ederken kullanılacak serilerin de durağanlık analizi yapılmalıdır. Bu bağlamda serilerin durağanlığını ölçmek adına ADF birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 1 ve Tablo 2'de ADF birim kök testi sonuçları, hem düzey hem de birinci derece fark seviyesinde verilmiştir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi (1990:1-2000:4)

Değişkenler	Düzye			Birinci Fark		
	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu
Gsyh	-1.703	-2.937	3	-29.871	-2.937	2
Dbs	-5.918	-2.931	1	-	-	-
Kkdbs	-6.861	-2.931	1	-	-	-
Kudbs	-6.154	-2.931	1	-	-	-
Okdbs	-4.614	-2.931	1	-	-	-
Oudbs	-4.188	-2.931	1	-	-	-
Tkdbs	-5.116	-2.931	1	-	-	-
Tudbs	-4.738	-2.931	1	-	-	-
İbs	-5.947	-2.931	1	-	-	-

Not: Kritik değer %5 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Düzeyde durağan çıkan değişkenlerin farkı alınmamıştır. Gecikme uzunlukları Schwartz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi (2001:1-2016:4)

Değişkenler	Düzye			Birinci Fark		
	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu	ADF-Test İstatistiği	Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu
Gsyh	-2.231	-1.946	3	-	-	-
Dbs	-6.227	-2.908	1	-	-	-
Kkdbs	-7.271	-2.909	1	-	-	-
Kudbs	-7.762	-2.908	1	-	-	-
Okdbs	-5.122	-2.908	1	-	-	-
Oudbs	-2.233	-1.946	1	-	-	-
Tkdbs	-2.929	-1.946	1	-	-	-
Tudbs	-4.957	-2.908	1	-	-	-
İbs	-20.944	-2.909	1	-	-	-

Not: Kritik değer %5 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. Düzeyde durağan çıkan değişkenlerin farkı alınmamıştır. Gecikme uzunlukları Schwartz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre 1990Q1-2000Q4 dönemi için GSYH değişkeni hariç tüm değişkenler düzeyde durağan I(0) çıkmıştır. GSYH değişkeni birinci dereceden farkı alındığında durağan hale geldiği I(1) için Granger Nedensellik analizinde birinci dereceden farkı alınarak analize dâhil edilmiştir. 2001Q1-2016Q4 döneminde ise tüm değişkenler düzeyde durağan I(0) çıkmıştır.¹

Granger nedensellik analizleri gecikme uzunluğuna duyarlıdır. Bu sebeple gecikme uzunluklarının belirlenmesi önemlidir. Bu çerçevede, gecikme uzunlukları Hannan-Quinn, Akaike ve Schwartz bilgi kriterleri dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tablo 3.Granger Nedensellik Sonuçları 1990:1-2000:4

Hipotez	F-İstatistiği	Gecikme	Karar
gsyh $\neq$ db	1.014 (0.399)	3	Kabul
db $\neq$ gsyh	2.213 (0.105)	3	Kabul
gsyh $\neq$ ib	2.684 (0.063)*	3	Red
ib $\neq$ gsyh	0.434 (0.730)	3	Kabul
gsyh $\neq$ kkdb	1.131 (0.351)	3	Kabul
kkdb $\neq$ gsyh	2.293 (0.096)*	3	Red
gsyh $\neq$ kudb	0.202 (0.894)	3	Kabul
kudb $\neq$ gsyh	0.538 (0.660)	3	Kabul
gsyh $\neq$ okdb	2.304 (0.095)*	3	Red
okdb $\neq$ gsyh	1.629 (0.202)	3	Kabul
gsyh $\neq$ oudb	3.424 (0.028)**	3	Red
oudb $\neq$ gsyh	1.480 (0.238)	3	Kabul
gsyh $\neq$ tkdb	1.352 (0.276)	7	Kabul
tkdb $\neq$ gsyh	0.638 (0.720)	7	Kabul
gsyh $\neq$ tudb	1.216 (0.319)	3	Kabul
tudb $\neq$ gsyh	1.790 (0.168)	3	Kabul

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 4.Granger Nedensellik Sonuçları 2001:1-2016:4

Hipotez	F-İstatistiği	Gecikme	Karar
gsyh $\neq$ db	1.343 (0.263)	5	Kabul
db $\neq$ gsyh	4.986 (0.000)***	5	Red
gsyh $\neq$ ib	3.678 (0.005)***	6	Red
ib $\neq$ gsyh	2.719 (0.024)**	6	Red
gsyh $\neq$ kkdb	1.335 (0.270)	4	Kabul
kkdb $\neq$ gsyh	2.040 (0.103)	4	Kabul
gsyh $\neq$ kudb	5.436 (0.001)***	4	Red
kudb $\neq$ gsyh	0.884 (0.480)	4	Kabul
gsyh $\neq$ okdb	2.107 (0.094)*	4	Red
okdb $\neq$ gsyh	1.837 (0.136)	4	Kabul
gsyh $\neq$ oudb	0.891 (0.476)	4	Kabul
oudb $\neq$ gsyh	1.893 (0.126)	4	Kabul
gsyh $\neq$ tkdb	1.064 (0.384)	4	Kabul
tkdb $\neq$ gsyh	0.873 (0.486)	4	Kabul

¹ Yapılan birim kök testi sonucu, 1990Q1-2000Q4 dönemi için GSYH hariç tüm değişkenler; 2001Q1-2016Q4 döneminde ise tüm değişkenler düzeyde durağan I(0) çıktığı için Johansen Eş Bütünleşme Testi yapılmamıştır.

gsyh $\nrightarrow$ tudbs	0.276 (0.892)	4	Kabul
tudbs $\nrightarrow$ gsyh	0.419 (0.795)	4	Kabul

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak adına, Tablo 3 ve Tablo 4'teki sonuçları birlikte yorumlamak daha anlamlı olacaktır.

1990:1-2000:4 döneminde hem “GSYH, DBS'nin Granger Nedeni Değildir”, hem de “DBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezleri kabul edilmektedir. Yani bu dönemde, hem gayrisafi yurt içi hâsıla, dış borç stokunun Granger nedeni değildir; hem de dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir. 2001:1-2016:4 döneminde ise “GSYH, DBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmekte iken; “DBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani bu dönemde gayrisafi yurt içi hâsıla, dış borç stokunun Granger nedeni değildir. Fakat dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedenidir.

1990:1-2000:4 döneminde “GSYH, İBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilirken; “İBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani bu dönemde gayri safi yurt içi hâsıla, iç borç stokunun Granger nedenidir. Fakat iç borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir. 2001:1-2016:4 döneminde ise “GSYH, İBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte iken “İBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde hem gayri safi yurt içi hâsıla, iç borç stokunun Granger nedenidir; hem de iç borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedenidir. Yani bu değişkenler arasında iki yönlü nedensellik vardır.

1990:1-2000:4 döneminde “GSYH, KKDBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmekte; “KKDBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani bu dönemde gayri safi yurt içi hâsıla, kamu kısa vadeli dış borç stokunun Granger nedeni değildir. Fakat kamu kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedenidir. 2001:1-2016:4 döneminde hem “GSYH, KKDBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “KKDBS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani bu dönemde hem gayri safi yurt içi hâsıla, kamu kısa vadeli dış borç stokunun; hem de kamu kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

1990:1-2000:4 döneminde hem “GSYH, KUDBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “KUBDS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani bu dönemde hem gayri safi yurt içi hâsıla, kamu uzun vadeli dış borç stokunun; hem de kamu uzun vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir. 2001:1-2016:4 döneminde ise “GSYH, KUDBS'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte iken; “KUBDS, GSYH'nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul

edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde gayri safi yurt içi hâsıla, kamu kısa vadeli dış borç stokunun Granger nedenidir. Fakat kamu kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

1990:1-2000:4 döneminde “GSYH, OKDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. “OKDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi ise kabul edilmektedir. Yani bu dönemde gayri safi yurt içi hâsıla, özel kısa vadeli dış borç stokunun Granger nedenidir. Lakin özel kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir. 2001:1-2016:4 döneminde ise hem “GSYH, OKDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “OKDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani bu dönemde hem gayri safi yurt içi hâsıla, özel kısa vadeli dış borç stokunun; hem de özel kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

1990:1-2000:4 döneminde “GSYH, OUDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. “OUDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi ise kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde gayri safi yurt içi hâsıla, özel uzun vadeli dış borç stokunun Granger nedenidir. Fakat özel uzun vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir. 2001:1-2016:4 döneminde ise hem “GSYH, OUDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “OUDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani bu dönemde hem gayri safi yurt içi hâsıla, özel uzun vadeli dış borç stokunun; hem de özel uzun vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

1990:1-2000:4 ve 2001:1-2016:4 dönemlerinde hem “GSYH, TKDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “TKDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani her iki dönemde de hem gayri safi yurt içi hâsıla, TCMB kısa vadeli dış borç stokunun; hem de TCMB kısa vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

1990:1-2000:4 ve 2001:1-2016:4 dönemlerinde hem “GSYH, TUDBS’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi, hem de “TUDBS, GSYH’nin Granger Nedeni Değildir” yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Yani her iki dönemde de hem gayri safi yurt içi hâsıla, TCMB uzun vadeli dış borç stokunun; hem de TCMB uzun vadeli dış borç stoku, gayri safi yurt içi hasılanın Granger nedeni değildir.

Genel olarak analiz sonuçlarına bakılacak olursa, hem iç borç stoku hem de dış borç stokunun sadece 2001 sonrasında GSYH’yi etkilediği görülmektedir. GSYH ise her iki dönemde de iç borç stokunun nedenidir. 2001 öncesinde kamunun uzun vadeli dış borç stoku GSYH’nin nedeni iken, 2001 sonrasında kamunun uzun vadeli dış borç stoku GSYH’nin nedenidir. GSYH, 2001 öncesinde hem özel sektörün kısa vadeli dış borç stokunu, hem de özel sektörün uzun vadeli dış borç stokunu

etkileyebilirken; 2001 sonrasında sadece özel sektörün kısa vadeli dış borç stokunu etkileyebilmektedir.

Görüldüğü üzere, özel sektör dış borçlanmasının ekonomik büyümeyi etkileyecek hiçbir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle, gerek kısa vadede gerekse uzun vadede özel sektör dış borçlanması hiçbir şekilde ekonomik büyümenin nedeni değildir. Ancak kamu dış borçlanması, farklı vade yapılarında da olsa, her iki analiz döneminde ekonomik büyümenin nedeni olabilmektedir.

5. SONUÇ

Temel odak noktası Keynesyen politikaları yorumlamak olan Abba P. Lerner, fonksiyonel maliye adı altında, maliye ve para politikalarını bir takım spesifik kurallara bağlamıştır. Lerner, Keynes tarafından ortaya atılan; kapitalist ekonomilerin devamlı işsizlik yarattığı ve bununla mücadele için bütçe açığı vermenin gerekli olduğu fikrini daha ileri taşımıştır. Fonksiyonel maliye politika önerileri sunmaktan da öte, kamu maliyesi için bir rehber niteliğinde, sonuç odaklı genel bir çerçevedir. Fiyat istikrarı, tam istihdam, yüksek refah seviyesi gibi unsurlar başlıca makroekonomik hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için ise devlete aktif bir rol biçilmiştir.

Fonksiyonel maliyede, işsizlik ile mücadele etmek ve paranın değerini korumak adına maliye politikası ekonomide direksiyon başındadır. Makroekonomik hedeflere ulaşmak için devletin başlıca sorumluluğu toplam harcamaları, tam istihdam üretim düzeyine eşitlemektir. İşsizlik söz konusu olduğunda toplam harcamaları artırıp satın alma gücü yaratacak; enflasyon söz konusu olduğunda ise toplam harcama düzeyini azaltıp vergileri artırarak satın alma gücünü düşürecektir.

Maliye politikasının temel araçları olan vergileme, borçlanma, kamu harcamaları, borç servisi, yeni para basılması ve paranın piyasadan çekilmesi bütçe üzerindeki etkilerine göre değerlendirilmez. Bunun yerine ekonomi üzerindeki etki ve sonuçlarına göre değerlendirilir. Bu sebeple Lerner, fonksiyonel maliyeyi, mali uygulamaların ve tedbirlerin ekonomi içerisindeki işleyiş şekline ve fonksiyonlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini ilke olarak benimsemiştir. Fonksiyonel maliye bir politika olmaktan ziyade; tüm politikaları kendi bünyesinde toplamış genel bir çerçevedir.

Fonksiyonel maliyenin temel kuramsal altyapısı ve varsayımları dışında; çalışmanın ampirik kısmı kamu borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bir maliye politikası aracı olarak kamu borçlanması, fonksiyonel maliye anlayışının temel araçlarından biridir. Çünkü fonksiyonel maliyeye göre devlet, tam istihdamı sağlamak, sürdürülebilir büyümeyi yakalamak ve daha yüksek bir refah seviyesi gerçekleştirebilmek için dilerse kamu borçlanması yoluna başvurabilir. Hatta Lerner, kamu borçlanması seviyesinin ne kadar olacağı konusunda bir sınırlandırma olmaması gerektiğini savunmaktadır. Kamu borçlanması ne kadar artarsa artsın bu ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemeyecektir.

Toplam talep ve toplam hasıla uyum içinde olduğu sürece kamu borcunda meydana gelen artışın önemi yoktur çünkü uzun vadede bütçe denkliliği otomatik sağlanacaktır. Faiz ödemelerin toplumsal bir refah kaybı yaratmadığı müddetçe, borçlar için ödenen faizin miktarı da önemsizdir. Enflasyonla mücadele gibi bir durum söz konusu olmadıkça ne borçlanmaya ne de para basmaya sınırlandırma getirilmemelidir. Borçlanma yoluyla tam istihdamın garanti edilmesi, bir durgunluk söz konusu bile olsa özel yatırımları yurt içinde tutacaktır. Borç seviyesi ile birlikte özel sektör yatırımlarının artması, hiçbir vergi oranını artırmadan vergi gelirini artıracaktır çünkü özel yatırımcıların yatırım ile birlikte gelirleri ve servetleri artacaktır. Kamu borçlanmasında yaşanan artış yurt içi tasarrufları uyuracağından, tam istihdam düzeyinde bir toplam harcama dengesi mümkün olmaktadır. Bu durumda bütçe açığı ihtiyacı ortadan kalkmakta, bütçe dengelendiğinden kamu borcuna olan ihtiyaç da azalmaktadır.

Sözünü ettiğimiz bu varsayımın Türkiye özelinde geçerliliğini test edebilmek adına 1990-2016 yıllarını kapsayan nedensellik analizinde, fonksiyonel maliyenin öngörülleri doğrulanır niteliktedir.

Yapılan nedensellik analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre; 2001 yılı öncesinde hem iç hem de dış borç stokunun GSYH üzerinde bir etkisi yoktur. Fakat GSYH, 2001 öncesinde ve sonrasında iç borç stokunun nedenidir. 2001 öncesinde uzun vadeli kamu dış borç stoku GSYH'nın nedeni değil iken; 2001 sonrasında GSYH'nın nedenidir. 2001 öncesinde GSYH, hem kısa hem de uzun vadeli özel dış borç stokunu etkileyebilirken; 2001 sonrasında özel sektörün sadece kısa vadeli dış borç stokunu etkilemektedir.

1990-2000 dönemindeki bulgulara baktığımızda iç ve dış borçlanmanın hem kamu hem de özel sektör bazında GSYH üzerinde bir etkisi olmadığını görebiliyoruz. Bunun nedeni şüphesiz o dönemin ekonomik yapısıdır. Söz konusu dönemde ekonomide devalüasyon riskinin olması, kronik bir hale gelen bütçe açıkları ve cari işlemler açığının yaşanması ve kamu borç ödemelerinin yapılamaması gibi riskler ciddi faktörlerdir. Bu dönemde sermaye giriş çıkışında yaşanan dalgalanmalar orta ve uzun vadede sermaye kaçışına neden olmuştur. Sermaye kaçışı ile birlikte yatırımların azalması milli gelir üzerinde ciddi bir olumsuz etki meydana getirmiştir. Özellikle 1990, 1992, 1993, 1996 ve 1997 yılları bu durumun yoğun yaşandığı yıllardır. Alınan borçların verimli alanlara yönlendirilip milli geliri artırıcı bir şekilde değerlendirilmemesi; aksine daha çok röfinansman amaçlı borçlanılması 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde negatif bir büyüme trendi ile karşılaşılmasına neden olmuştur. Zira yüksek miktarda kamu borcu, tam istihdamın sağlanamaması ve yatırıma dönüşmemesi nedeniyle ülke ekonomisi üzerinde bir yük haline gelmeye başlamıştır.

2001 yılına dek kurtarıcı mahiyetinde bir işlem olan Merkez Bankasından kısa vadeli avans kullanımı iç borçlanma miktarını artıran en önemli nedenlerden biri olmuştur. 2001 yılında Merkez Bankasından kısa vadeli avans kullanımının tamamen sona ermesi enflasyonu engellemek için hayata geçirilen en önemli eylemlerden sayılabilir. Ayrıca Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında

özelleştirme geliri elde edilmesinin hedeflenmesi, kamu harcamalarının kısılması ve vergi tabanlarının genişletilmesi kamu borçlarının ödenmesinde yeni yollar aranması anlamına gelmekteydi. Kamu borçlarının ödenmesinde meydana gelen bu olumlu hava ve elbette özel sektör yatırımlarının desteklenmesi milli gelir üzerinde olumlu etkiler meydana getirmeye başlamıştır. 2003 yılına dek ülkede yaşanan siyasi belirsizlikler ve ardından 2002 yılında tek parti iktidarına geçilmesi ülkedeki ekonomik istikrar beklentisini artırmıştır. Uygulanmaya başlanan neo liberal politikalar özel sektör lehine sonuçlar doğurmuş, kamu kesiminin ekonomideki hacmi azalmaya başlamıştır. Özel sektörün büyüme eğiliminde olması, yıllar içerisinde başta altyapı ve inşaat olmak üzere birçok sektörün yatırım yapabilir hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Dış borçların ödenebilmesi ve cari açığın azaltılmasıyla yabancı sermaye akımları hız kazanmış ve zaman içerisinde milli gelir artmaya başlayıp, ekonomik büyüme sürdürülebilir hale gelmeye başlamıştır. Zaman içerisinde alınan kamu dış borçlarının daha çok alt yapı yatırımları ve program proje kredileri olduğu hesaba katıldığında, söz konusu sektörlerde meydana gelen ilerlemenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği düşünülebilir.

Bulgular sonucunda görüldüğü üzere, özel sektör dış borçlanmasının ekonomik büyümeyi etkileyecek hiçbir nedensellik ilişkisi yoktur. Yani, gerek kısa gerekse uzun vadede özel sektör dış borçlanması hiçbir şekilde ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Ancak kamu dış borçlanması, farklı vade yapılarında bile, hem 2001 öncesi hem de sonrasında ekonomik büyümenin nedeni olabilmiştir. Bu durum hem kamu sektörünün önemini vurgulamakta; hem de fonksiyonel maliyenin kamu borçlanmasına dayalı analizlerini doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, S.M.A. Ve Christensen, J.E. (2010) “The Role of Domestic Debt Markets in Economic Growth: an Empirical Investigation for Low-Income Countries and Emerging Markets”, IMF Staff Papers, 57: 209–255.
- Abu Bakar, N. Ve Salahuddin, H. (2008) “Empirical Evaluation on External Debt of Malaysia”, International Business & Economics Research Journal, 7(2): 95-108.
- Akujuobi, L. (2007) “Debt and Economic Development In Nigeria”, Journal of Research in National Development, 5 (2).
- Bal, D.P. Ve Rath, B.N. (2014) “Public Debt and Economic Growth in India: A Reassessment”, Economic Analysis And Policy, 44: 292-300.
- Baum, A., Checherita-Westphal, C. Ve Rother. P. (2013) “Debt and Growth: New Evidence for The Euro Area”, Journal Of International Money and Finance, 32: 809–821.
- Bell, S. (1999) “Functional Finance: What, Why, And How?”, Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper, No.287: 1-15.

- Caner, M., Grennes, T. Ve Koehler-Geib, F. (2010) "Finding The Tipping Point-When Sovereign Debt Turns Bad", Policy Research Working Paper 5391, The World Bank, Washington, DC.
- Cecchetti, S., Mohanty, M. Ve Zampolli, F. (2011) "Achieving Growth Amid Fiscal Imbalances: The Real Effects of Debt", In Economic Symposium Conference Proceedings, 145–196, Federal Reserve Bank Of Kansas City.
- Çevik, F.S. Ve Bal, O. (2010) "Post Keynesgil Okul: Oluşumu ve Temel Özellikleri", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Prof. Dr. Alaaddin Yavaşca Özel Sayı: 31- 39.
- Çiçek, H., Gözegir, S. Ve Çevik, E. (2010) "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009)", C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1): 141-156.
- Dickey, D.A. Ve Fuller, W.A. (1981) "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Engle, R.F. Ve Granger, C.W.J. (1987) "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 5(2): 251-276.
- Forstater, M. (1999) "Functional Finance and Full Employment: Lessons From Lerner for Today", *Journal of Economic Issues*, 33(2): 475-482.
- Gómez-Puig, M. Ve Sosvilla-Rivero, S. (2015) "The Causal Relationship between Public Debt and Economic Growth in EMU Countries", *Journal of Policy Modeling*, 37: 974– 989.
- Göker, Z. Ve Dane, K. (2013) "Tam İstihdamın Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü ve Post-Keynesyen Çözüm Önerileri", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 26: 103-119.
- İpek, E. Ve Yaşar, B.K. (2008) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisi", *Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Gelişmekte Olan Piyasalar Uluslararası Sempozyumu*, Balıkesir.
- Karagöl, E. (2002) "External Debt and Economic Growth Relationship Using The Simultaneous Equations", *Metu VI. International Economics Research Conference*, 11-14th, Ankara.
- Karagöl, E. (2006) "The Relationship between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey" *Defence and Peace Economics*, 17(1): 47-57.
- Lerner, A. (1943) "Functional Finance and The Federal Debt", *Social Research*, 10(1): 38-51.
- Musgrave, R.A. (2003) "Functional Finance and Fiscal Functions", *Reinventing Functional Finance*, Der. Nell E. ve Forstater M.:123-128 , Edward Elgar.
- Öz, S.D. (2014) "Fonksiyonel Maliyenin Dünü ve Post Keynesyen Bakış Açısıyla Bugünü", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Panizza, U. Ve Presbitero, A.F. (2014) “Public Debt and Economic Growth: Is There A Causal Effect?”, *Journal of Macroeconomics*, 41: 21–41.
- Presbitero, A.F. (2005) “The Debt-Growth Nexus: A Dynamic Panel Data Estimation”, *Rivista Italiana Degli Economisti*, 11(3): 417-462.
- Presbitero, A.F. (2012) “Total Public Debt and Growth in Developing Countries”, *The European Journal of Development Research*, 24: 606–626.
- Puente-Ajovín, M. ve Sanso-Navarro, M. (2015) “Granger Causality Between Debt and Growth: Evidence from OECD Countries”, *International Review of Economics&Finance*, 35: 66–77.
- Qureshi, M. N. Ve Ali, K. (2010)“Public Debt Burden and Economic Growth: Evidence from Pakistan”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 53: 100-108.
- Reinhart, C.M. Ve Rogoff, K.S. (2010) “Growth in A Time of Debt”, *American Economic Review*, 100: 573–578.
- Reinhart, C.M. Ve Rogoff, K.S. (2011) “From Financial Crash To Debt Crisis”, *American Economic Review*, 101: 1676-1706.
- Schelarek, A. (2004) “Debt and Economic Growth in Developing Industrial Countries”, *Lund University Department of Economics Working Paper*, 34.
- Scitovsky, T. (1984) “Lerner’s Contribution to Economics”, *Journal of Economic Literature*, 22(4): 1547-1571.
- Songur, M. (2012) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Thirwall Yasası: Ekonometrik Bir Uygulama”, *Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin*.
- Şener, O. (2011) “Fonksiyonel Maliye Politikası”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 3-15.
- Taş, İ. (2013) “Büyümenin Dinamiği Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1): 69-86.
- Tokucu, E. Ve Sarıdoğan, E. (2010) “Kriz ve Maliye Politikalarının Geri Dönüşü Çerçevesinde Fonksiyonel Maliye: Bir Literatür Taraması”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 29(2): 77-98.
- TCMB (2017)[Http://Evds.Tcmb.Gov.Tr/Fame/Webfactory/Evdpw/Yeni/Cbt2.Html](http://Evds.Tcmb.Gov.Tr/Fame/Webfactory/Evdpw/Yeni/Cbt2.Html), (21.06.2017).
- TÜİK (2017)[Http://Www.Tuik.Gov.Tr/Pretablo.Do?Alt_Id=1105](http://Www.Tuik.Gov.Tr/Pretablo.Do?Alt_Id=1105), (20.06.2017).
- Yüksel, C. Ve Songur, M. (2011) “Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”, *Maliye Dergisi*, 161: 365-380.